

ПРОЕКТНО БАЗИРАНО ОБУЧЕНИЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Мария Николова

ТПГ „Н. Й. Вапцаров“ – Радомир

Конструктивистката идея за обучение в дейности и чрез дейности стои в основата на работата по проект по български език и литература, като се изграждат системообразуващи връзки с други учебни предмети (философия, етика и право, психология и логика, свят и личност, история и цивилизация, ИКТ). Чрез интердисциплинарния подход се представя философската противоречивост на реалния свят, изгражда се ценностна система, формират се граждански умения и умения за критическо и творческо мислене, за отговорен морален избор, за осмисляне и определяне на светогледни нагласи и личностно самопознание (Приложение №4: 46); представят се взаимовръзките на историческия, културния и литературния процес, както и връзката между художествената литература и другите изкуства; използват се възможностите на ИКТ (Приложение №3: 37 – 44). Работата по проект по български език и литература стимулира креативността и подкрепя формирането на мотивирани и самостоятелно мислещи ученици, развива познавателните и изследователските умения и способности, повишава качеството на образованието. Развитието на креативното мислене е свързано с едно от най-важните творчески умения, които ученикът трябва да усвои – изкуството да задаваме въпроси, и затова трябва да започнем с фундаменталните въпроси „Как?“ и „Защо?“: „Как да направим това? Защо правим това? Защо го правим по този начин? Създателят на термина „креативно мислене“ Едуард де Боно смята, че то може да бъде насърчавано, развивано и управлявано (Де Боно, 2009:10). Изключително важната роля на уменията да задаваме въпроси е изтъквана от различни автори. „По-добре да знаеш някои въпроси, отколкото всички отговори“, смята Дж. Търбър. А Ръдиърд Киплинг посвещава на това умение великолепно стихче:

*От тези шест служители чудесни
научих всичко, мъдрости безброй.
И имената им са много лесни –
Какво? Къде? Кога? Защо? Как? Кой?*

Целта е всеки ученик да възприеме себе си като изследовател, който има правото и задължението да решава проблеми, да генерира идеи, да се възползва

от всички предоставени му възможности в учебната и извънкласната дейност. Развитието на креативното мислене, основано върху конструктивизма, се изгражда чрез познавателни структури, които включват няколко елемента, а образователното взаимодействие се полага върху ценностен и социален аспект:

- отговори на въпроса „Какво?“ – концепции, съждения, факти (анализ);
- отговори на въпроса „Защо?“ – методи, алгоритми (анализ – синтез);
- отговори на въпроса „Как?“ – начини за действие (синтез);
- формиране на отношения, ценности, интереси (оценка);
- практическа приложимост на знанията и уменията;
- социален контекст – ученето е по-успешно при взаимодействие с другите.

Едно от най-важните предизвикателства пред съвременното образование е формирането на умения да се работи с информация. В публикувания доклад за резултатите от участието на България в Програмата за международно оценяване на учениците PISA 2012 грамотността се определя *„като съвкупност от знания, умения и стратегии, които личността формира и развива през целия си живот“* (Предизвикателства пред училищното образование, PISA 2012). PISA дефинира четивната грамотност като *„разбиране, използване, осмисляне на писмени текстове за постигане на цели и удовлетворяване на потребности; за задълбочаване на познанията и развиване на интелектуалния потенциал на личността и за активно участие в обществото“* (пак там).

Придобиването на компетентности за прилагане на образованието за устойчиво развитие е една от основните цели и на проекта на Закон за предучилищното и училищното образование. Проектът определя *обучението като съвкупност от компетентности – знания, умения и отношения*, необходими за успешното преминаване в по-горна степен и за постигане на личностно развитие. В целите на образователната система са заложени *развитие на критическото мислене, умения за събиране, обработване и използване на информация, търсене на информация в интернет, умения за решаване на конфликти и за вземане на решения* (Проект на Закон за предучилищното и училищното образование).

Всичко това налага необходимостта обучението по български език и литература да бъде по-добре синхронизирано с концептуалната рамка на PISA за четивната грамотност на учениците по отношение на основните елементи, които намират приложение в структурата и съдържанието на тестовите задачи: *контекст (ситуация); текст; когнитивен процес (намиране и извличане на информация; обобщаване и тълкуване; осмисляне и оценяване)*.

Проектно базираното обучение предлага много възможности, свързани с развитието на функционалната грамотност на учениците, разбираана като способност да се използват знания и умения в ключови познавателни области, като се анализират проблеми в ситуации, близки до реалните. Функционалната грамотност може да се разглежда в два аспекта:

- прилагане на усвоените знания и умения по четене и писане във всекидневното;

- прилагане на знания и умения в различни познавателни и социални роли.

Ключови изрази за определяне на този тип грамотност са *разбиране, използване и осмисляне на информацията*. *Разбирането* представя уменията да се идентифицира смисълът на текста. *Използването* представя уменията да се прилага информацията за постигане на конкретна цел. *Осмислянето* представя уменията да се превръща информацията в собствено знание. Функционалната грамотност се свързва с развитието на умения за анализ, тълкуване, осмисляне, генериране на идеи, формулиране и решаване на проблеми и е насочена към развиване на:

- умение да се открива информация;
- умение да се извлича информация;
- умение да се тълкува информация;
- умение да се осмисля информация;
- умение да се оценява информация.

Работата по проект дава възможност за прилагане на един изпитан още във възрожденското ни училище модел: „взаимоучителната метода“, т.е. „връстници обучават връстници“. В конструктивистката пирамида на потребностите на Е. Маслоу обучението на другите заема най-висок ранг (Училището – желана територия, 2009:16).

Съвременните изследвания сочат, че за едно и също време при едни и същи условия може да бъде усвоена различно количество информация в зависимост от начина на поднасяне и усвояване: чрез слушане – 10 %; чрез гледане – 20 %; чрез слушане и гледане – 40 – 50 %; чрез активно участие – 80 – 90 %. Тези психофизиологически особености на възприемането и преработването на информацията от личността се отразяват адекватно и в учебния процес. При лекция на учителя усвояването на информацията е 5 %, при четене на текст – 10 %, при използване на аудио-визуални средства – 20 %, при демонстрация – 30 %, при дискусия – 50 %, при участие в практическа работа – 75 %, при обучение на другите – 90 % (Иванов, 2000: 4). Смятаме, че пренесени в сферата на познавателното и емоционалното педагогическо взаимодействие, тези личностни особености изглеждат така:

- информацията, която ученикът слуша, я забравя скоро;
- информацията, която прочита сам, я запомня частично;
- информацията, която слуша, прочита и наблюдава, я запомня по-добре;
- информацията, която слуша, наблюдава, обсъжда, я разбира и превръща в знание;
- информацията, която слуша, наблюдава, обсъжда и прилага, я превръща в умение;

– информацията, която преподава на някого друго, я превръща в компетентност.

Методът „връстници обучават връстници“ предлага много възможности за формиране както на познавателни, така и на важни социални умения и ключови компетентности: умения за работа в екип; отговорност за собствените действия; повишаване на самостоятелността и самоувереността; формиране на умения за избор и преодоляване на грешките; социално интегриране на деца в неравностойно положение или от различни етнически групи; умение за публична изява; преодоляване на агресията; повишаване на мотивацията за учебна работа; осигуряване на ефективна обратна връзка; поощряване и развиване на творческото мислене; възможност за интердисциплинарен подход; осигуряване на изява на всеки ученик; личностно развитие и саморазвитие. По този начин всеки ученик може да намери своето място в образователно-възпитателния процес, да прояви своите познавателни и творчески способности, да се чувства значим и оценен.

Важен елемент в организацията на проектната учебна дейност е създаването на успешни екипи и тяхното мотивиране. Мотивирането е основен елемент на управлението на учебната дейност заедно с нейното планиране, организиране и контрол, като активира постигането на целите и подкрепя желанието на човек да се развива, да получава признание и успехи. Всеки екип се характеризира с няколко основни черти: *обща цел; специфични роли и задачи на всеки; сътрудничество и уважение* – решенията се вземат съвместно; свободно споделяне на идеи, мнения, несъгласия; избягва се критиката на лична основа; чувство на общност и партньорство; приемане на конфликта и конструктивното му разрешаване; *ангажираност на екипа* – приемане и използване на различията; експериментирание и поемане на риск; промяна на плана според ситуацията; взаимна подкрепа и признаване успехите на всеки; грижа за личното развитие и това на другите от екипа; неформални контакти между членовете на екипа; спокойна атмосфера.

Най-важното за един екип е той да бъде ефективен, т.е. да постига конкретни и измерими резултати. Създаването и управлението на ученическите екипи е отговорност на учителя. За да бъдат създадени и управлявани успешни екипи, е много важно да се знае: *какви резултати трябва да се постигнат; какви критерии измерват степента на постижение; кои фактори влияят върху екипната ефективност; какви действия са необходими, за да се управлява екипната ефективност*. Работата в екип невинаги е безпроблемна. Още по-напрегната е тя, когато е свързана с оценяване на знания и умения. Всеки участник в екипа иска да се изяви, да покаже какво е научил, на какво е способен и очаква да получи за това висока оценка. И по време на работата над проекта, и при оценяването е възможно „да прескочат искри“, да се появи несъгласие, напрежение, неразбиране, дори огорчение и нежелание за работа. Тук е мястото на учителя като консултант и медиатор. Наблюдавайки работата

на екипите, да усети това и да предприеме мерки за разрешаване на възникналото напрежение и конфликт. Има няколко стъпки в тази посока: *уточняване на проблема; отделяне на човека от проблема; фокусиране върху интересите, а не върху позициите; приемане на ясни правила и критерии за работа; изготвяне на общи решения и общ план за действие.*

Предложеният модел за проект на тема „Домът и пътят в творчеството на българските писатели“ беше разработен с учениците от XI „а“ клас от ТПГ „Н.И.Вапцаров“ – гр. Радомир, през 2008/2009 и 2010/2011 учебна година. Планът за работа включваше:

1. Цели:

а) усвояване, прилагане и оценяване на знания, умения и компетентности по български език и литература;

б) усвояване и развитие на ключови компетентности:

– усвояване и прилагане на знания, умения и компетентности от други области;

– развитие на умения за самостоятелно учене, намиране и използване на информация;

– прилагане на знания, умения и компетентности по информационни технологии;

– формиране на граждански умения;

– усвояване и прилагане на предприемачески умения;

– развитие на културни компетентности и творчески умения;

в) развитие на ценностната ориентация на учениците:

– формиране на хуманитарни ценности и коментар на възлови хуманитарни проблеми, породени от нарушаването на универсалната ценностна система;

– изграждане на съзнание за национална идентичност.

2. Дейности на учениците:

– проучване биографията на писателя;

– проучване на литературна критика;

– изготвяне на библиография за творчеството на писателя;

– изготвяне на библиография за литературната критика;

– изготвяне на творчески портрет: „Писателят за себе си – мисли, оценки, позиции“, „Другите за автора“;

– изготвяне на презентация върху CD „Домът и пътят в творчеството на...“;

– изготвяне на албум върху хартиен носител;

– изготвяне на интерпретативно съчинение по зададената тема;

– изготвяне на есе на тема „Моят дом и моят път“;

– изготвяне на рецензия за интерпретативното съчинение или есето на съученик;

– изготвяне на папка с всички материали върху електронен и хартиен носител.

3. Разработване и приемане на критерии за оценяване на всеки отделен продукт.

4. Ресурси за разработване на проекта – предоставяне на информационни източници: енциклопедии, литературни речници, мемоари, научни и критически статии; справочници; интернет адреси.

5. Уточняване на сроковете.

6. Създаване на екипи и разпределяне на задачите.

7. Изпълнение на индивидуалните задачи – консултации (индивидуална работа с всеки ученик и с екипа в училище и чрез интернет).

8. Оформяне на готовия проект – инструкции за редактиране.

9. Представяне на проекта.

10. Оценяване на проекта – самооценка на всеки ученик и оценка на проекта от учителя.

11. Анализ на резултатите – по отношение на усвоените компетентности.

12. Насоки за работа. За мотото на проекта избрахме мисли, които характеризират най-добре темата: „Домът не е къща, а чувство“ и „Не е важна целта, а пътят, който води до нея“. Проектът включваше разработването на отделни микропроекти по избраната тема за автор от българската литература, изучаван в XI клас – „Домът и пътят в творчеството на... (от Христо Ботев до Димчо Дебелянов)“. Проектът на всеки екип беше представян по време на изучаването на съответния автор.

Чрез изготвянето на проект по български език и литература може да бъде развивана, прилагана и оценявана функционалната грамотност на учениците. В проекта бяха включени задачи с различни познавателни функции: разбиране на прочетения текст; откриване и обработване на информация (сравняване с друга информация, получена от текста; съпоставяне с индивидуалния опит на ученика; определяне на основни идеи в текста; търсене и откриване на подтекстови връзки); откриване на връзки в информация, разположена в различни части на текста; откриване на неявно изразена информация в текста; формулиране на собствена хипотеза; критично оценяване на текста; четене, разбиране и осмисляне на непознат текст; оценяване на информацията.

В процеса на разработването на проекта бяха сформирани няколко екипа. Подборът на членовете в екипите беше извършен на доброволен принцип. След детайлно обсъждане на плана всеки участник направи самостоятелен избор на задачите, по които да работи. Всеки ученик прецени реално възможностите си по отношение на предлаганите задачи и избра онези от тях, с които би се справил най-добре. След приключването на проекта се оказа, че учениците наистина са направили най-верния избор, постигайки възможно най-добрите лични резултати по приетите критерии. Това също е едно доказателство за успешността и ефективността на учебния проект като личностно ориентирана технология,

защото развива способността за самопознание, самоконтрол и самооценка, които несъмнено са едни от най-ценните качества на съвременната личност.

Подготвянето на проект изисква голямо познавателно, психическо и емоционално натоварване, но в същото време е и невероятно предизвикателство. Учениците не се чувстваха притеснени, работеха спокойно и уверено, решени да изпълнят колкото се може по-добре тази задача. Те осъзнаваха, че това е един нов начин, по който усвояват знания, че правят сериозен и задълбочен преговор на всичко, възприето до момента, свързано с езиковите норми и с литературните компетентности. Работейки самостоятелно над своя учебен проект, в същото време те си помагаха при необходимост, влизайки в ролята на компетентни съветници, т.е. *прилагайки метода „връстници обучават връстници“*. Така обучението се обогатяваше с нови елементи – учениците бяха не само „автори на проект“, но и „обучители“. Това им даваше допълнително самочувствие на хора, които знаят, могат и прилагат наученото по най-добрия начин. Така се изграждаха нови връзки между тях – на доверие, уважение, признаване качествата на другите, умението да потърсиш и да дадеш помощ. Тези нови отношения засилваха чувството на лоялност, коректност и търпимост, изграждаха атмосфера на приемане и споделеност. Това несъмнено се отрази на общата атмосфера на работа в часовете по български език и литература. И определено засили мотивацията за постигане на по-високи резултати. Учебният проект осигурява възможност за самоконтрол и самооценяване на учениците през цялото време на неговото разработване. Те контролират всяка своя стъпка, свързана с прилагането на усвоено знание или умение, осъзнават своите пропуски, предприемат мерки, за да ги преодоляват.

Изходна точка за работата по проекта беше осмислянето на ключовите понятия „дом“ и „път“ във възрожденската литература. За възрожденския писател домът е център на родовия космос, средоточие на всички свещени и скъпи за българина неща. Домът е уютно и хармонично пространство. Пътят е нежелан и опасен. Той крие рискове, изпитания, дори смърт („Изворът на Белоногата“).

За развитие на комуникативноречевите умения бяха разработени интерпретативни съчинения по посочената тема за всеки автор. Осмислянето на темата и позициите на учениците представяме в синтезирани откъси от техните съчинения.

„Христо Ботев следва възрожденската традиция, но и преобръща представата за дома и пътя. И за неговия герой домът е съкровено и жадувано пространство. Той е закрила, опора, сигурност, любов. Домът е свещен, но той е робски дом, поруган от поробителя. Лирическият Аз избира пътя на борбата, за да защити дома, да върне свободата му и да възстанови нарушената хармония. Балканът и родината са дом за героя („До моето първо либе“, „На прощаване“, „Обесването на Васил Левски“). Пътят е път на борба и саможертва, път към безсмъртие“ (Р. В.).

„В творчеството на Иван Вазов домът като ключова метафора разширява още повече значението си. В много творби той е свято и обично място, подслон и закрила („Епопея на забравените“, „Под игото“). Родината се превръща в дом („Левски“). И поет, и лирически Аз възприемат природата като свой дом („При Рилския манастир“, „Към природата“). Но в други изучавани творби, представящи следосвобожденската действителност, домът разколебава значението си – превръща се в затвор, в тъмница („Тъмен герой“, „Дядо Йоцо гледа“, „Елате ни вижте“). Пътят на героите е път на борба, саможертва и безсмъртие; път на духовно просветление и свята мисия; път на единение с природата“ (Д. И.).

„Алеко Константинов внася нови измерения в тълкуването и възприемането на дома и пътя. В една от най-четените и най-дискутираните български книги – „Бай Ганьо“ – Щастливеца разглежда дома през призмата на своето и чуждото. Домът е своето, познатото, опората за героя. В този смисъл домът е родината, България, и Бай Ганьо, тупайки се в гърдите, с гордост произнася „Булгар, булгар!“, когато е извън дома. Връщайки се от Европа, родината става за него място и средство за печалба и мръсни сделки. Пътят на героя е път към забогатяването, властта и „келепира“. Извървял пътя от своето към чуждото и обратно, Бай Ганьо извървява пътя на нравствената деградация. В „До Чикаго и назад“ авторът-разказвач напуска дома (своето), за да открие света (чуждото). Родината за него е дом, който е свят, скъп, обичан и почитан. Повествователят възприема обективно чуждото, възхищава се на красотата на природата и творенията на човека, но критикува обществото, подчинено на алчността и богатството. Пътят на автора-разказвач е път на културното взаимодействие, духовното обогатяване и интеркултурен диалог“ (Д. И.).

„Пенчо Славейков създава сто лирически миниатюри за природата, любовта и смъртта, сто лирически миниатюри за дома, пътя и избора. В „Ни лъх не дъхва над полени“ домът е пристан, покой, хармония. Домът е родният край. Почивка след дългия път. И край на пътя. Но Славейковият герой напуска дома заради пътя. Целият лирически цикъл се свързва с образа на пътя. Първата и последната творба представят началото и края на човешкия път. Пътят е метафора на човешкото съществуване. Лирическият Аз мечтае за живот – „лек път“ и „почивка тиха“ в края на пътя. В „Самотен гроб в самотен кът“ домът / родният край променя смисловото си значение: от скъп и обичан пристан се превръща в самотно и пусто място – в пустиня. А в пустинята няма живот, няма надежда, тя е гроб, пространство на смъртта. Човекът е извървял своя път и е опознал самотата. Тя се е превърнала в същност на живота му, тя е белег на пътя му. Дори и любовта е напразен копнеж и безсмислено страдание. Пътят го отвежда до смъртта „в самотен гроб в самотен кът“, която се приема като жадуван покой, вечен пристан и последен дом. Смъртта е „сън за щастие“.

В поемата „Ралица“ Славейков възплъщава своята най-българска представа за дом и път. Домът на Ралица е пространство на любовта, всеотдайността и нравствените ценности. Домът съхранява изконните български добродетели – искреност, уважение и почит. Пътят на Ралица е път на гордата и силна личност, която надмогва страданието; път на жената, която се самоосъществява чрез любовта и страданието; път на майката, която ударите на живота не могат да сломят. Пътят на антигероя Стоичко Влаха е път на престъплението и позора, път към самотата и отчуждението. Нарушил нравствения закон, той не може да остане повече в общността. „Cis moll“ изразява Славейковата вяра в мисията на твореца, която, разколебана от ударите на съдбата, възкръсва и става по-силна отвсякога. За лирическия Аз, а несъмнено и за самия Славейков, изкуството е дом. Пътят на Аза е път от отчаянието до Вярата и Надеждата, път на душата към идеала. Пътят на твореца е мисия и самоосъществяване“ (К. Е.).

„Модерното тълкуване на метафорите за дома и пътя продължава и при Пейо Яворов. И при него те имат много и различни значения. В творбите със социална тематика („На нивата“, „Градушка“) домът е място на бедност, отчаяние и страдание. Нивата, полето, земята се превръщат в дом, защото не само целият живот на селянина преминава там, но и целият му живот зависи от земята. Природата не е дом и майка за селяка, а немилостива мащеха. Пътят на селянина е един: от дома/къщата до нивата / другия свой дом. Но този път не носи радост и удовлетворение, а е изпълнен със страдание. В творбите с бунтовническа тематика („Заточеници“, „Арменци“, „Хайдушки песни“) дом е родината и родната земя. Домът е свещен, обичан и почитан. За него може и трябва човек да се бори, за да го защити и върне свободата му. Пътят е път на бунта, борбата и саможертвата; път на самоотричането през страданието към идеала. В творбите с любовна тематика дом е любовта. Тя е дом за душата, пристан, покой и хармония както в Славейковия поетичен свят. Дом е светът, защото е родина на любимата и любовта. Затова той е свещен. Пътят на Аза е път на душата през съмнението, отчаянието и страданието към хармонията и светлината на любовта („Две хубави очи“, „Ще бъдеш в бяло“, „Стон“). В творбите с модернистична тематика („Нощ“) домът не е дом, а обител на нощта, на мрака и злото. Или е сърцето, което съхранява истината и лъжата („Песен на песента ми“). Или е ледената стена на отчуждението и самотата („Ледена стена“). Пътят на лирическия Аз е път на душата през страданието към отчуждението и смъртта“ (К. Г.).

„Димчо Дебелянов изпя най-съкровените елегии на българската душевност. Всяка творба е вопъл, вик на една ранена душа, обречена да носи кръста на нечовешко духовно страдание. В неговите творби символизмът достига своя връх, а двете ключови метафори – домът и пътят – намират нови смислови значения. В „Да се завърнеш в бащината къща“ домът е покой и утеха. Той

е последен пристан, последно убежище преди смъртта. Домът стеснява значението си чрез низходяща градация – „двор“ – „башината къща“ – „стаята“ – „иконата“. Домът се асоциира с майката. Затова е свят, желан и скъп. Пътят на лирическия Аз е завръщане към дома – към неговия уют и хармония. Път на душата, търсеща пристан и „заслона“. Път – бягство от реалността (настоящото). Път към спомена/миналото и бляна/бъдещето. Път предчувствие за смърт – „че мойто слънце своя път измина...“. Но този скъп и обичан дом е изгубен завинаги, от него остава само спомен, който носи болка и страдание: „Как бяха скръбни моите детски дни! / О, колко много сълзи спотаени!“ („Пловдив“). В настоящето дом е градът – потискаш, студен, безразличен „едничък дом на моята скръб бездомна...“. Героят няма посока, няма път – той „броди“ из този тъмен град. Душата е загубена в „пустошта огромна“. Една от най-скръбните елегии в нашата литература – „Сиротна песен“, визира нови смислови акценти в образите на дома и пътя. Домът, асоцииран с образа на майката, е изгубен – „изгубих майка“. Домът, асоцииран с образа на любимата, не е намерен – „а жена не наидох...“. Споменът за дома носи само болка. И пътят е болка, и пътят е страдание: „Познавам своя път нерад...“. Пътят е примирение със съдбата – „Ако загина на война, / жал никого не ще попари“. Пътят е търсене на утеха и покой в смъртта: „И за утеха може би / смъртта в победа ще дочака“. Пътят е изминат докрай: „Ще си отида от света, / тъй както съм дошъл, бездомен...“ (С. Н.).

„Драмата на Елин-Пелиновите Гераци е не просто една родова драма, а драма на едно отминало време. Домът и родът са опора на човека в трудните житейски изпитания. Домът и родът съхраняват житейските ценности и морални добродетели, които осмислят пътя на човека в историята. Но Гераците не успяват да ги опазят. Началото на повестта представя дом, изпълнен с благодат и „любогрейна топлина“, изграден върху труд, сговор, почитеност. Този дом е опора, убежище, крепост сред превратностите на живота. Изпълнен с любов и взаимност (дядо Йордан – баба Марга; Павел – Елка). В края на повестта домът е разграден, разделен и опозорен. Няма я любовта, изчезнали са сговорът и почитеността. Домът е студен, безсърдечен и пуст, символ на разруха. Пътят на героите в началото е един за всички – път на задружност, труд и ред. Път, който дава сигурност и спокойствие. В края на повестта всеки поема своя път. Път на своещина, алчност и скъперничество – Божан, Божаница. Път на малодушие и пречупване пред изпитанията на живота – Петър. Път на безделие, леност и морална поквара – Павел. Път към отчаянието, безнадеждността и смъртта – Елка, Йордан Герака. Но пътят на Павел поставя и един нов проблем в нашата литература: градът и селото. Градът привлича селския човек, но го и покварява. Разрушава и унищожава унаследени вековни добродетели. Нито любовта, нито родът, нито домът могат да върнат безпътния син. Повестта започва със смърт (баба Марга) и завършва със смърт (дядо

Йордан). И домът, и родът умират заедно с тях. Между кориците на книгата лежи драмата на едно поколение и една отминала епоха (С. К.).

С оглед осигуряването на разнообразна учебна среда беше предложена и тема за есе. Припомнимме изискванията за написване на есе (Господинов, 2000), свързани с комуникативноречевите задачи: проверяват се не само знанията по дадена тема, но и уменията те да бъдат прилагани; кое е най-важното в зададената тема; анализиране и съпоставяне на факти; обосноваване на твърдения; умело използване на литературна и нелитературна аргументация; подходящо използване на личен опит; категорично изразяване на лична позиция; осъзнаване на актуалността на проблема; оригинално въведение в темата; обобщаващо и запомнящо се заключение. В есето се поставят „важни хуманитарни проблеми и ясно и недвусмислено се заявява личната гледна точка към тях“ (Панов, 2004: 42). Особен интерес предизвиква темата на есето „Моят дом и моят път“, което беше разработено след изучаването на всички автори. Изследвайки смисловите значения на ключовите метафори „дом“ и „път“ в развитието на новата българска литература през цялата учебна година, учениците представиха своите позиции в интерпретативните съчинения. В есетата обаче трябваше да разкрият смисъла, който те самите влагат в тях в контекста на своя личен свят и житейски опит. Представям откъси от техните есета, които не просто са учебен резултат, а зряло и мъдро вглеждане в едни от най-важните ценности на всяка цивилизация.

„Какво е пътят? Нашият живот? Метафора на земните ни дни? Отрязъкът между началото и края? И какво го измерва? „Броят вдишвания или миговете, които спират дъха ни.“ Убедена съм, че е второто“ (Е.А.).

„Домът не е къща, а чувство“. Да! Защото е подслон за любовта. Пристан за душата. Защото е скътал всичко най-скъпо, което човек може да има. Под неговия покрив любовта ражда живот, а животът – любов. Искам и аз да създам такъв дом“ (С.К.).

„Моят път започва от моя дом. И където и да ме отведе, знам, че винаги ще ме връща тук. Защото моят дом изпълни душата ми с радост, надежди и мечти. Защото най-скъпите ми хора създадоха този дом за мен. Той е част от мен, а аз съм част от него. Той ми даде „криле, за да полетя, и корени, за да има къде да се върна“ (А.С.).

„Моят дом е моята крепост“, твърдят французите. „Домке ле, нигде ми те нема“, твърди моята прабаба. А какво твърдя аз? Съгласна съм и с французите, и с прабаба ми. Защото моят дом е твърдината, която е опората на живота ми и до днес не открих нищо, което да я замени“ (А.Ю.).

„Истинският път започва от дома, а истинският дом ни посочва пътя. Накъде ще тръгнем, докъде ще стигнем, ни научава домът. И ако добре сме научили тези уроци, няма да се препънем по пътя. Ако паднем, ще се изправим и ще продължим. Защото е важно накъде си тръгнал, но още по-важно е кого

си срещнал, какво си направил, какъв си станал. И докато си вървял по пътя, колко обич си раздал и колко добро си сторил. Искам моят път да е изпълнен с добри хора, а домът ми – с любов“ (П.В).

„Моят дом дава покрив за тялото ми и топлина, светлина и обич за душата ми. Какво повече мога да искам? Дано никога не се наложи да избирам между дома и пътя. Защото този избор е невъзможен. Домът и пътят създават щастието ни“ (И.Б.).

„Какъв е моят път? Криволичеща пътечка или широк, прав път, изпълнен с много хора, приключения, изпитания? И дали най-правият път е най-правилният? Дали отклоненията от пътя не са истинският ни път? Дали те не са уроците, които пътят иска да ни даде? Това са моите въпроси, а навярно и вашите. Но когато сме задали правилните въпроси, отговорите сами ще ни намерят“ (Д.К.).

При разработването на аргументативните текстове учениците показаха все по-задълбочаващи се *социокултурни, езикови и литературни знания, умения и компетентности*:

- овладяване на разнообразни начини за структуриране на интерпретативно съчинение и есе с хуманитарна проблематика (извеждане на тезата чрез собствена мисъл на ученика; от разсъжденията на автора в текста; от разсъжденията на героя; чрез сентенция от художествен текст или от заглавието; въвеждане на аргументите чрез различните гледни точки на героите; чрез въвеждане на личното възприемане на текста;

- откриване и коментиране на връзка между различни творби на един и същи автор или на различни автори на една и съща тема;

- ясно и категорично заявяване на лична позиция и нейното успешно аргументиране;

- коментиране на художествения смисъл на литературната творба и житейските проблеми, които стоят пред личността;

- осмисляне актуалността на проблематиката и мотивирани изводи и заключения;

- прилагане на езиковите норми и използване на разнообразни езикови средства.

Една интересна и атрактивна възможност за учебна работа беше създаването на рецензия върху аргументативните текстове (интерпретативно съчинение и есе), включени в проекта. Използвахме метода „ролева игра“. Всеки ученик беше рецензент на писмената работа на свой съученик, използвайки критериите, утвърдени за проверяване и оценяване на държавните зрелостни изпити. Това беше интересна и необичайна задача, но учениците се справиха отлично. Резултатите надминаха моите очаквания. При сравняване на оценките на учителя и техните оценки имаше съвсем малки разминавания, като в някои случаи оценката на ученика-рецензент беше по-ниска от тази на учите-

ля (което авторите на рецензията отчетоха като престараване). Всеки ученик беше поставен в позицията на оценяващ и оценяван, а такава позиция предлага изключителни възможности за усвояване на различни знания, умения и компетентности. Проверявайки писмената работа на свой съученик, авторът на рецензията проверява и своите знания и умения по отношение на книжовните норми и на конкретния литературен текст, попълва пропуски, учи се, оценявайки другите.

Подготвянето на рецензията се оказва много ефективен инструмент, защото включи прилагането на различни усвоени знания и умения, създаде атмосфера на критичност, но и на доверие, на вискателност, но и на толерантност. Оценявайки другите, учениците се учеха да оценяват и себе си, да изграждат и развиват самокритичност към собствените постижения, да приемат чуждото мнение и оценките на другите, да осъзнават собствените грешки, да предприемат мерки за тяхното преодоляване, да търсят и да предлагат помощ, да участват в диалог. А това са ценни граждански и социални умения.

Освен умения за създаване на аргументативни текстове, учениците усвоиха и приложиха успешно в работата по създаване на проектите си и *други социокултурни, езикови и литературни компетентности, регламентирани в ДОО* (Приложение №1: 7 – 16):

- участие в дискусия или дебат – самостоятелно или в екип, като се проявява толерантност към другите участници; използване на литературно-критически текстове и коментар на позиции; събиране, анализиране и съпоставяне на литературна информация от различни източници (научни и критически статии, речници и енциклопедии, библиографски справочници) и нейното организиране във вид, подходящ за конкретната задача.

Чрез работата по този проект бяха усвоени по-задълбочено и бяха приложени *различни ключови знания, умения и компетентности, утвърдени от Меморандума за учене през целия живот, приет от Европейската комисия през 2000 г.*

Умения и компетентности за самостоятелно проучване и използване на информация:

- проучване на информационни източници и извличане на информация от текст; компетентно използване на информацията – проучване на биографията на писателя; проучване на литературната критика; изготвяне на библиография за творчеството на писателя; изготвяне на библиография за литературната критика.

Умения и компетентности за усвояване и прилагане на знания и умения от други области:

- използване на познания за националните ценности и традиции; създаване на адекватен образ за себе си; разбиране и уважение на различията; познаване на основни морални ценности и разбиране на тяхната роля; анализиране

на собствения морален опит; анализиране на философски идеи в художествен и научен текст; разбиране на значението на саморефлексията; изготвяне на творчески портрет на писателя в рубриките „Писателят за себе си – мисли, оценки, позиции“; „Другите за автора“.

Умения за прилагане на дигитални компетентности:

– прилагане на базови и специфични компютърни умения и работа с WINDOWS XP, MS-WORD, MS- EXCEL; търсене и подбиране на информация от различни източници за целите на проекта; споделяне на знанията и опита си в използването на ИТ; изготвяне на презентация за писателя с MS-POWERPOINT; изготвяне на албума за писателя и на всички материали върху хартиен носител; принтиране на учебните материали.

Граждански умения и компетентности:

– работа в екип; поставяне на цели и постигането им; умение за избор и мотивиране на избора; разпределяне на задачи и отговорности; аргументиране на лична позиция; отговорност за ученето и резултатите от него; уважаване на чуждото мнение; изграждане на ценностна система и преодоляване на различията в ценностните системи; умение да се води интеркултурен диалог; презентирание на проекта.

Умения за прилагане на предприемачески компетентности:

– креативно мислене; планиране, контролиране и оценяване резултатите от работата;

– добро устно и писмено изразяване на собствените идеи; решаване на задачи по различни начини; откриване и преодоляване на грешките; организиране на времето; самостоятелно вземане на решения; прилагане на наученото в училище в ежедневието.

Умения за прилагане на културни компетентности:

– изразяване и споделяне на творчески идеи; разбиране, коментиране и оценяване на художествени творби.

Особено важен и вълнуващ момент беше презентирането на проектите. Това беше дейност с многопосочни цели: познавателни, социални, емоционални. Презентирането е ценно умение, което е много важно за личностния напредък на всеки. Проектното обучение предлага възможности за усвояването и на такива умения. Бяха разкрити всички усвоени езикови и литературни компетентности, както и останалите ключови европейски компетентности. Учениците се включиха като активни зрители, задавайки въпроси по всеки проект. Така беше извършен преговор и актуализиране на позабравени знания за различни писатели, а това беше и своеобразна подготовка за зрелостния изпит.

Представяме два от проектите, разработен през учебната 2010/2011 г.

Учебен проект „Домът и пътят в творчеството на Алеко Константинов“

Автори: Ивелина В. Младенова, Джулия П. Велева и Ивана И. Иванова.

Учебният проект е разпечатан върху хартиен носител (цветни листа формат А4) и съдържа 57 страници. Изготвени са и две презентации за Алеко Константинов, съдържащи различни материали, в две различни програми (pdf формат и PowerPoint) върху електронен носител CD. Всички материали са поставени в папка.

Съдържание на проекта:

1. Заглавна страница.
2. Албум със снимки и паметници на Алеко Константинов и бележки за тях (6 стр.).
3. Биография на писателя с цветни илюстрации (4 стр.).
4. Алеко Константинов в очите на своите съвременници (3 стр.).
5. Алеко Константинов за себе си. (1стр.).
6. Алеко Константинов за своето творчество (1 стр.).
7. Творчеството на Алеко – библиография и бележки върху творбите с цветни и черно-бели илюстрации – пътеписът „До Чикаго и назад“; фейлетони; „Бай Ганьо“ (9 стр.).
8. Домът и пътят – колажи и коментар с илюстрации за „Бай Ганьо“; „До Чикаго и назад“.
9. Албум с илюстрации от Илия Бешков по „Бай Ганьо“ и „До Чикаго и назад“ (11стр.).
10. Откъси от „Бай Ганьо“ и „До Чикаго и назад“ (4 стр.).
11. Интерпрет. съчинение „Домът и пътят в творчеството на Алеко Константинов“ (9 стр.).
12. Есета „Моят дом и моят път“.
13. Рецензии върху аргументативните текстове.
14. Презентация №1 за Алеко Константинов в pdf формат.
15. Презентация №2 в PowerPoint с музика върху електронен носител (CD).

Учебен проект „Домът и пътят в творчеството на Димчо Дебелянов“

Автори: Даяна Й. Кирилова, Милена Й. Богданова, Симона Г. Симеонова

Учебният проект е разпечатан върху хартиен носител (цветни картони формат А4) и съдържа 42 страници с цветни илюстрации. Изготвена е презентация за Димчо Дебелянов с музика върху електронен носител CD. Всички материали са поставени в папка.

Съдържание на проекта:

1. Заглавна страница.
2. Биография – живот в дати и бележки.
3. Библиография – творби на Д. Дебелянов (стихотворения и проза, печатани приживе и след смъртта на поета; новооткрити стихотворения).
4. Кратка библиография за Димчо Дебелянов.
5. Творчески портрет – „Поетът за себе си – мисли, оценки, позиции“.

6. „Другите за Дебелянов“ – Димчо Дебелянов през очите на своите съвременници.

7. Българската критика за Димчо Дебелянов.

8. Албум за Дебелянов – снимки и колажи от портрети и паметници на поета и близките му; къщата-музей в Копривщица в цветни илюстрации.

9. Авторски колажи, илюстриращи мотива за дома и пътя, с копия на стихотворения на поета върху тях („Пловдив“, „Спи градът“, „Помниш ли, помниш ли...“, „Да се завърнеш“, „Сиротна песен“, „Тиха победа“).

10. Домът и пътят – колажи и коментар с илюстрации върху творби на Дебелянов.

11. Интерпретативно съчинение „Домът и пътят в творчеството на Димчо Дебелянов“.

12. Есета „Моят дом и моят път“.

13. Рецензии върху аргументативните текстове.

14. Презентация в PowerPoint с музика върху електронен носител (CD).

Разработването на проекта по български език и литература донесе истинско интелектуално и творческо удовлетворение както на учениците, така и на учителя, защото беше предизвикателство и за двете страни. Бяха създадени много интересни проекти, свързани с живота и творчеството на бележитите български писатели, чертаещи духовната биография на народа ни. Всеки проект беше уникален и като подход към автора, и като практическа реализация. Бяха изработени интересни албуми и презентации. През следващите учебни години те бяха използвани като ресурс в обучението. Добрите резултати ме окуражиха да включа работата по проект в модела за ученическо портфолио по български език и литература, който разработих през 2010 г. и експериментирах със следващите випуски (Николова, 2012: 313; Николова, 2013: 258). Резултатите от апробирането на моделите за портфолио бяха представени на Трети международен форум „Иновации и добри практики в образованието“, Сокобаня, Р Сърбия (Николова, 2013), на заключителния форум „Българо-сръбска мрежа за иновативно обучение“ по Проект 2007 СВ16ПРО006-2011-2-039 (Николова, 2014:37), на международния научен форум „60 години ДИУУ – „Традиции и иновации в образованието“ (1 – 3.11.2013). Резултатите от апробирането на модела за проект по български език и литература бяха представени на Четвъртия есенен научно-образователен форум „Учителят и модернизиранието на образованието – национални и европейски практики“ (14 – 15.11.2014 г.), организиран от СУ „Климент Охридски“ и ДИУУ – София. Разработването на проект по български език и литература развива и глобалните умения на XXI век:

- *Формиране на критично мислене и умения за обработване на информация.*
- *Установяване на причинно-следствените връзки.*
- *Сътрудничество и работа в екип.*

- Умения за межкултурно общуване.
- Емпатия.

Учениците демонстрираха не само знания и умения, но и самочувствие на знаещи и можещи хора, владеещи все по-добре и усвоеното познание, и самите себе си. И това беше наистина прекрасно. Защото и целта беше постигната, и пътят, който води до нея, беше изпълнен със смисъл, с вдъхновение и творчество. Какво повече може да иска един учител?

ЛИТЕРАТУРА

- Боно, Е. (2009). *Как да развием творческото мислене*, Локус, София.
- Господинов, Д. (2000). *ЕСЕ*, Книгоиздателска къща „Труд“, София
- Иванов, И. *Интерактивни методи на обучение* – <http://ivanpivanov.awardspace.com>
- Иванов, И. (2000). *Въпроси на гражданското образование*, Шумен.
- Николова, М. (2013). *Портфолио. Български език и литература VIII – XII клас*, Перник.
- Николова, М. (2013). *Портфолио. Български език и литература VII клас*, Перник.
- Николова, М. (2012). *Портфолиото в обучението по български език и литература – средство за развитие на ключови компетентности*, http://www.diiu.bg/ispisanie/Esenen_forum/DIIU_II_Esenen_nauchno-obrazovaten_forum_dokladi.pdf, Специално издание на i- продължаващо образование ISSN 1312-899X, i- продължаващо образование www.diiu.bg/ispisanie, с.313.
- Николова, М. (2013). *Портфолиото в обучението по български език и литература, сп.Български език и литература, бр.3, 2013, с.258*, София, НИОН „АЗ БУКИ“.
- Николова, М. (2013). *Модел за портфолио по български език и литература*, Трети международен форум „Иновации и добри практики в образованието“, 22 – 24.11.2013, Р Сърбия, <http://bsitnet.eu/innovationsbg.html>
- Николова, М. (2014). *Модел за портфолио по български език и литература*, Българо-сръбска мрежа за иновативно обучение, Сборник материали (двуетичен) по Проект 2007 CB16IPO006-2011-2-039, с.37
- Николова, М. (2014). *Портфолио по български език и литература, Сборник „60 години ДИУУ“*
- София, Университетско издателство, 2014 ISBN 978-954-07-3799-79, с.197
- Панов, Ал. В. Стефанов, (2004). *Изкуството да пишем*, София, ИК „Диоген“.

Предизвикателства пред училищното образование, PISA 2012, www.skoko.bg/page.php?c=11&d=22

Приложение № 1 към чл. 4, т. 1 чл. 4, т. 1 ДООИ за учебно съдържание: Културно-образователна област: Български език и литература
Приложение № 3 към чл. 4, т. 3 чл. 4, т. 3 (Изм. – ДВ, бр. 46 от 2004 г., в сила от 1.07.2004 г., доп., бр. 58 от 2006 г. ДООИ за учебно съдържание: Културно-образователна област: Математика и информационни технологии.

Приложение № 4 към чл. 4, т. 4 чл. 4, т. 4 ДООИ за учебно съдържание: Културно-образователна област: Обществени науки и гражданско образование.

Проект на Закон за предучилищното и училищното образование. Училището – желана територия на ученика, Трета национална конференция, Добри практики, сборник, София, 2009.

REFERENCES

Bono, E. (2009). *Kak da razvиеm tvorcheskoto mislene*, Lokus, Sofiya.

Gospodinov, D. (2000). *ESE, Knigoizdatelska kashta „Trud“*, Sofiya

Ivanov, I. *Interaktivni metodi na obuchenie* – <http://ivanpivanov.awardspace.com>

Ivanov, I. (2000). *Vaprosi na grazhdanskoto obrazovanie*, Shumen.

Nikolova, M. (2013). *Portfolio. Balgarski ezik i literatura VIII – XII klas*, Pernik.

Nikolova, M. (2013). *Portfolio. Balgarski ezik i literatura VII klas*, Pernik.

Nikolova, M. (2012). *Portfolioto v obuchenieto po balgarski ezik i literatura – sredstvo za razvitie na klyuchovi kompetentnosti*, http://www.diiu.bg/ispisanie/Esenen_forum/DIIU_II_Esenen_nauchno-obrazovaten_forum_dokladi.pdf, Spetsialno izdanie na i-prodalzhavashto obrazovanie ISSN 1312-899H, i- prodalzhavashto obrazovanie www.diiu.bg ispisanie, s.313.

Nikolova, M. (2013). *Portfolioto v obuchenieto po balgarski ezik i literatura*, sp.Balgarski ezik i literatura, br.3, 2013, s.258, Sofiya, NION „AZ BUKI“.

Nikolova, M. (2013). *Model za portfolio po balgarski ezik i literatura*, Treti mezhdunaroden forum „Inovatsii i dobri praktiki v obrazovaniето“, 22 – 24.11.2013, R Sarbiya, <http://bsitnet.eu/innovationsbg.html>

Nikolova, M. (2014). *Model za portfolio po balgarski ezik i literatura, Balgaro-srabska mrezha za inovativno obuchenie, Sbornik materialii (dvuezichen) po Proekt 2007 SV16IPO006-2011-2-039*, s.37

Nikolova, M. (2014). *Portfolio po balgarski ezik i literatura, Sbornik „60 godini DIIU“*

Sofiya, Universitetsko izdatelstvo, 2014 ISBN 978-954-07-3799-79, s.197
Panov, Al. V. Stefanov, (2004). Izkustvoto da pishem, Sofiya, IK
„Diogen“.
Predizvikatelstva pred uchilishtното образование, PISA 2012, [www.ckoko.
bg/page.php?c=11&d=22](http://www.ckoko.bg/page.php?c=11&d=22)
Prilozhenie № 1 kam chl. 4, t. 1 chl. 4, t.1 DOI za uchebno sadarzhanie:
Kulturno-obrazovatelna oblast: Balgarski ezik i literatura
Prilozhenie № 3 kam chl. 4, t. 3 chl. 4, t. 3 (Izm. – DV, br. 46 ot 2004 g., v
sila ot 1.07.2004 g., dop., br. 58 ot 2006 g. DOI za uchebno sadarzhanie:
Kulturno-obrazovatelna oblast: Matematika i informatsionni tehnologii.
Prilozhenie № 4 kam chl. 4, t. 4 chl. 4, t. 4 DOI za uchebno sadarzhanie:
Kulturno-obrazovatelna oblast: Obshtestveni nauki i grazhdansko
obrazovanie.
Proekt na Zakon za preduchilishtното i uchilishtното образование.
Uchilishteto – zhelana teritoriya na uchenika, Treta natsionalna
konferentsiya, Dobri praktiki, sbornik, Sofiya, 2009.

PROJECT–BASED LEARNING IN BULGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE

✉ **Mrs. Maria Nikolova, Head Teacher**
Technical Vocational High School
„Nikola Ionkov Vaptsarov“
Radomir, Bulgaria
E-mail: nikolova.m.b@abv.bg